

ВИВЧЕННЯ МЕТАФОРИ ЯК ОСНОВИ НЕПРЯМОЇ НОМІНАЦІЇ

Реферат. Дослідження основних аспектів вивчення метафори в сучасному мовознавстві дає можливість визначення метафоризації як одного з основних засобів непрямой номінації. Основна мета роботи – показати метафору в дії, продемонструвати механізми метафоризації, що призводять до формування нових номінацій. Як відомо, термін "метафора" використовують у двох значеннях: результат і процес. Саме цей процес метафоризації пов'язаний із людським фактором у мові. Він забезпечує відображення національно-культурного багатства, що накопичується мовним колективом у процесі його історичного розвитку.

У статті визначено основні теоретичні аспекти вивчення метафори в українському та зарубіжному мовознавстві, розглянуто основні аспекти дослідження метафори як основи непрямой номінації, досліджено антологію розвитку метафоричних учень, проведено структурний аналіз видів метафоричних перенесень, з'ясовано ознаки, що лягли в основу метафоричних перенесень, виділено типи непрямих номінацій, які утворені в результаті метафоризації, простудійовано зв'язок поняттєвої системи мови з її лексико-семантичною системою.

Ключові слова: метафора, метафоричні перенесення, метафоротворення, номен, номінація, пряма номінація.

Вже багато століть поспіль людство думає над проблемою взаємозв'язку мови й мислення. Сучасний мовознавець В. А. Чабаненко зазначає, що „мова й мислення людини утворюють таку діалектичну, суперечливу єдність, у якій мова (за визначеної ролі мислення) є відносно самостійним явищем, котре, у свою чергу, здійснює певний зворотний вплив на мислення. Та все ж роль мислення є визначальною” [16, с.132].

Останні дослідження в психології та психолінгвістиці дозволили виокремити такий вид людського мислення, як лінгвокреативний. Б. А. Серебреніков вважає, що „лінгвокреативне мислення має подвійне спрямування. Воно, з одного боку, відбиває навколишню дійсність, а з другого – найтісніше пов'язане з наявними ресурсами мови” [12, с.104], тобто для здійснення акту номінації нових об'єктів позамовної дійсності мовець не завжди послуговується новими номенами. Зазвичай він використовує ті знаки, які вже наявні в системі мови. Адже за В. А. Чабаненком „мовні поняття є доволі абстрактними, тому мовець часто вдається до їх нового тлумачення, нового застосування...” [16, с.133]. Цей процес можна назвати значеннєвою мовною творчістю. Він може здійснюватися за стандартними, добре відомими мові моделями, проте спостерігаються й індивідуальні семантичні деривації, що характеризують індивідуальну манеру мовлення адресата.

Серед різноманітних видів мовної семантичної словотворчості найпоширенішим є метафора. Як зазначає дослідниця Н. В. Чернікова „образ, який лежить в основі метафори, відіграє роль внутрішньої форми і є ознакою або рядом ознак, що релевантні для створення нового значення та є посередниками між вихідним та метафоричним значеннями ” [17, с.82]. Лінгвісти вже більше двох тисяч років досліджують метафору як явище непрямой номінації. Наприклад, Л. В. Кравець пояснює це тим, що „метафора онтологічно пов'язана з людиною й мовою, вона відображає взаємозв'язок мислення з особливостями мовної реалізації та є продуктивним елементом розвитку й збагачення мови” [9, с.42]. Явища метафори як різновиду непрямой номінації в українському мовознавстві розглядали: Л. С. Азарова [2], В. Н. Вовк [6], А. П. Грищенко [13], Л. В. Кравець [9], О. О. Тараненко [14] та ін.; у зарубіжній лінгвістиці – Н. Д. Арутюнова [1], В. Г. Гак [7], М. Джонсон, Дж. Лакофф [11], Б. А. Серебренніков [12], В. Н. Телія [15] та ін. Однак, незважаючи на істотні здобутки, присвячені вивченню метафоричних процесів у сучасній лінгвістичній науці, на сьогодні вони залишаються ще недостатньо простудійованими і потребують глибшого вивчення. У наш стрімкий час „бетонного ренесансу” змінюється ставлення мовців до навколишнього світу, з'являються нові

реалії й події, що викликають відмінні від попередніх реакції мовців на позначувані події. Це й зумовлює **актуальність** обраної теми.

Метою статті є висвітлення основних аспектів метафоризації як основного засобу непрямої номінації.

Відповідно до поставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**:

- розглянути аспекти дослідження метафори як основи непрямої номінації;
- дослідити антологію розвитку метафоричних учень;
- провести аналіз видів метафоричних перенесень;
- визначити ознаки, що є основою метафоричних перенесень.

Характерною рисою непрямої номінації є експресивний елемент, який перебуває в тісному зв'язку з емоційним та оцінним компонентами і вдало вміщується в метафоричних номінаціях. В. І. Корольков зауважив, що “метафора – це твердження про ознаки об'єкта, виділені номінатором у значенні переосмислюваної мовної форми на основі аналогії” [8, с. 49].

Мова має неабияку здатність економити свої ресурси, і велика кількість слів може передавати одразу декілька значень. В. Н. Чернікова пояснює це тим, що „накладання старої семантичної сітки на нову дійсність супроводжується змінами у сфері не лише первинної, але й вторинної номінації, що відбиває своєрідні асоціативні реалії конкретного соціально-мовного колективу” [17, с. 89]. Непряма номінація відіграє значну роль в утворенні лексичних одиниць, а особливо одиниць розмовного мовлення. Цей тип утворює не слова-деривати, а нове значення слів, що існують, а ця ознака теж притаманна метафорі.

Вивчення метафори як явища непрямої номінації пов'язане з філософськими тлумаченнями мовних питань різних епох. Наприклад, „в аналітичній філософії початку ХХ ст., зокрема в логічному емпіризмі й атомізмі, робилися спроби створити ідеальну мову науки, а це означало вилучення з наукового дискурсу метафор. Такі ідеї висловлювали Р. Карнап, Б. Рассел та ін.” [9, с. 42].

Приязнішим ставленням до метафори відзначався А. Річардс, який стверджував, що, „коли ми використовуємо метафору, ми маємо дві думки про дві різні речі, причому ці думки взаємодіють між собою всередині одного-єдиного слова або виразу, значення якого якраз і є результатом цієї взаємодії” [17, с. 46].

Пізніше ці думки систематизували і розробили теорію метафори Дж. Лакофф і М. Джонсон у своїй книзі „Metaphors We Live by” 1980 року. Ця книга продемонструвала величезний евристичний потенціал застосування теорії у практичному дослідженні. Мовознавці актуалізували твердження, що метафора належить не лише мовній сфері, а й мислинневим процесам „буденна понятійна система, в межах якої ми думаємо й діємо, є теж метафоричною” [11, с. 46]. Такий підхід дозволив остаточно вивести метафору за межі мовної системи й розглядати її як феномен взаємозв'язку мови, мислення й культури.

Послідовником ідей А. Річардса, Дж. Лакоффа і М. Джонсона став М. Блек, який вважав, що метафоротворення – це результат взаємодії двох концептуальних систем: основний об'єкт приєднує до себе систему „соціюваних імплікацій”, які пов'язані з допоміжним об'єктом, і це спричинює утворення нового, відмінного від суми елементів метафори значення, у межах якого змінюється й попереднє значення обох об'єктів, що задіяні в метафоризації. Л. В. Кравець вважає, що „метафора в цій теорії постає як своєрідний трансформатор, що через проектування основного об'єкта на сферу допоміжного за допомогою системи імплікацій створює нову перспективу бачення об'єкта. У зв'язку з цим, цілком логічним видається аналіз концептуальних метафор, які формують мислення, і базових, на основі яких виникають когнітивні моделі – об'єктивовані в культурі інваріантні структури, що впливають на творення картини світу” [9, с. 43]. Дослідники вважають М. Блека основоположником когнітивної концепції у вивченні метафори. У когнітивній лінгвістиці центральне місце посідає проблема категоризації навколишньої дійсності, важливу роль у якій відіграє метафора. Е. В. Будаєв визначає її „як прояв аналогових можливостей людського розуму... (основну) ментальну операцію, як спосіб пізнання, категоризації, концептуалізації, оцінки і пояснення світу” [5, с. 16].

У контексті власної теорії істини метафору розглядав Д. Девідсон. Цей дослідник вивчає метафору в межах прагматичних концепцій. В основу метафори він поклав спосіб, який пов'язаний із намірами й метою мовця. Д. Девідсон вважає спосіб вживання основною диференційною ознакою метафори: „що дійсно відрізняє метафору – так це не значення, а

вживання, і в цьому метафора подібна до мовленнєвих дій: ствердження, натяку, брехні, обіцянки, висловлення, незадоволення та ін.” [13, с.187]. Д. Девідсон, на відміну від М. Блека, вважає, що „метафора не тільки показує один предмет у світлі іншого, а й є, власне, стилістичною фігурою. Інтерпретація метафори залежить не тільки від структури метафоричного образу, а й від уміння адресата осягнути закодований автором глибинний зміст, метафоричне значення не закладене задалегідь у метафоричному образі, а залежить від мовленнєво-мисленнєвої діяльності читача (слухача) [9, с. 43].

На противагу Д. Девідсону Н. Гудмен наполягав на особливій метафоричній істинності. Основною особливістю метафори він визначав те, що вона є неправдивою в буквальному прочитанні, але істинною в переносному. Він вважає, що метафора здатна здійснювати нову класифікацію об'єктів. Дослідник визначає, що „мета й результат метафоротворення – це окреслення нових меж значення слова або ж виділення нових значущих підкласів чи родів предметів, на позначення яких вживаються відомі слова” [9, с. 43].

Окрему увагу дослідників притягує осмислення й уточнення постулатів теорії „тілесного розуму” Й. Цинкен [19], вивчаючи значущість сенсомоторного досвіду людини для метафоричного осмислення дійсності, зазначає, що, аналізуючи метафори, важливо враховувати культурний, історичний досвід. Виділивши в окрему групу інтертекстуальні метафори (*intertextual metaphors*), дослідник показав їхню ідеологічну значущість для осмислення політичних подій у польському газетному дискурсі [13].

Дослідження метафори є одним з основних напрямів у когнітивній лінгвістиці. Сучасні когнітивісти (Дж. Лакофф [11], М. Джонсон [11], Н. Д. Арутюнова [1], А. Н. Бараянов [4] та ін.) розглядають метафору як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, структурування й пояснення світу. На думку цих дослідників, метафора „є важливим засобом впливу на інтелект, почуття і волю адресата. Відповідно аналіз метафор постає як спосіб вивчення ментальних процесів, пізнання індивідуальної, групової й національної свідомості” [9, с. 45].

Сучасні українські лінгвісти А. П. Грищенко, Л.І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. [13, с. 141] кваліфікують метафору як „своєрідну модель формування лексико-семантичних варіантів багатозначного слова, що реалізується за певними закономірностями, представленими в регулярних взаємозв'язках між порівнюваними предметами, явищами й ознаками” [15, с.141].

На сьогодні немає єдності у визначенні чіткої структури метафоричних перенесень та системи виокремлення семантичних критеріїв, що лягли в основу цих перенесень. Проте деякі лінгвісти, проаналізувавши метафоричні конструкції на структурно-семантичному рівні, доводять, що метафоричні перенесення в мові підпорядковані певній послідовності, яку ми можемо прослідкувати у визначених напрямках від однієї семантичної сфери до іншої. Як найпоширеніші варіанти Г. Н. Складєвська виокремлює метафоричні перенесення за такими схемами: *предмет* → *предмет*; *предмет* → *людина*; *предмет* → *фізичний світ*; *предмет* → *психічний світ*; *предмет* → *абстракція*; *тварина* → *людина*; *людина* → *людина*; *фізичний світ* → *психічний світ* [14, с. 80].

Дослідник А. П. Грищенко збагачує арсенал видів метафоричних перенесень, виокремивши в дещо загальній групі *предмет* → *людина* такі види перенесень: *нежива природа* → *людина*; *фізичні характеристики предметів, речовин, фізичні процеси* → *людина*; *створені людиною предмети, речовини, матеріали* → *людина*. Окремо мовознавець визначив такі групи метафоричних перенесень: *рослина* → *людина*, *живі істоти* → *інтелектуальний, соціальний або емоційний, фізичний стан людини*; *міфологічні істоти* → *людина* [15, с. 141].

Деякі мовознавці виокремлюють метафоричні перенесення залежно від сфери використання метафори та конкретної ситуації спілкування. Наприклад, польські дослідники М. Мілевська і Я. Перлін установили, що в деяких європейських мовах у функції назв коханих людей використовують метафоричні перенесення назв коштовних металів на людину, прикрас, астрологічно-метеорологічної сфери, страв, назв високих титулів і посад [19, с. 14].

Поряд зі спробами визначити види метафоричних перенесень дослідники Л. А.Кудрявцева [10], Н. В.Чернікова [17], В. Н.Вовк [6] та ін. актуалізують типові ознаки, що лягли в основу метафоричних перенесень: метафоричні перенесення на основі подібності функцій (*комп'ютерні пірати, розкрутити співака*,); метафоричні перенесення, на основі подібності зовнішнього вигляду, розмірів, величини предметів, явищ (*каблук-морквинка*). Менш уживаними є метафоричні перенесення, на основі подібності принципу внутрішньої

побудови, кількості складових елементів (*амплітуда задач*); метафоричні перенесення, на основі подібності ознак предметів та явищ (*живе виконання пісні*) [18, с.83 – 84].

Усі ці види метафоричних перенесень спостерігаємо в розмовному мовленні, що сповнене експресивності, емоційної забарвленості, суб'єктивного бачення картини світу. Мовці надзвичайно часто (свідомо чи підсвідомо) кладуть їх в основу непрямих номінацій осіб чи предметів, що зумовлено:

- непродуманістю непрямих мовних елементів заздалегідь;
- оказіональністю непрямих мовотворів;
- обмеженою кількістю часу на обдумування під час вибору номіна;
- суб'єктивним фактором номінатора;
- прозорістю внутрішньої форми.

Кожна епоха має свої закони розвитку суспільства, які, безперечно, впливають і на мовотворчі процеси. І, звичайно, переосмислення номінацій, що вже наявні в мові, у ХХІ столітті відрізняється від цього ж переосмислення в кінці ХХ ст. Наприклад, раніше в реченні *Ой, чайник, не кипи* слово *чайник* – це звертання до людини, яка від люті почервоніла, (непряма номінація прямо похідна від прямої – побутовий прилад для нагрівання води), то зараз слово *чайник* використовують зі значенням недосвідченої людини, яка не знає чого-небудь у якійсь справі. Тут мовець вказує на примітивність принципу роботи чайника порівняно з іншими приладами: комп'ютером, холодильником, мікрохвильовою піччю тощо. Ця неологічна метафоризація цілком вдало вміщується у класифікацію мовознавця В.Н. Чернікової, яка виділяє два типи непрямих номінацій, що утворені внаслідок метафоризації: нові значення, утворені у зв'язку з потребою номінації нових явищ об'єктивної дійсності; нові значення, спричинені емоційним та експресивним оновленням лексики [18, с. 83].

Отже, зв'язок поняттєвої системи мови з її лексико-семантичною системою знаходить своє відображення у традиційних уже для сучасного мовознавства пошуках співвідношень між мовною та концептуальною картинами світу. Вітчизняна картина студіювань метафори є багатоаспектною. Відчувається провідна тенденція в перспективі вивчення метафори в антропоорієнтованому руслі. Тобто метафора постає як вияв діяльності “мовної особистості”, що зіставляє себе і світ у межах набутого емпіричного та культурного досвіду (як власного, так і колективного). Цей досвід стає базовим для асоціативно-образного осмислення довкілля. Вивчення процесів переосмислення значення слова, що ведуть до появи нових номінативних функцій називання, будуть актуальними стільки часу, скільки буде відбуватися розвиток суспільства.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Метафора в языке чувств / Н. Д. Арутюнова // Язык и мир человека. – М., 1999. – С. 385 – 402.
2. Азарова Л. Є. Непряма номінація осіб за метафоричним перенесенням „людина – людина” / Л. Є. Азарова, Г. В. Троян // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – Випуск 36. – С. 8 – 15.
3. Азарова Л. Є. Основні визначення типів номінації в сучасному мовознавстві / Л. Є. Азарова, Г. В. Лепко // Рідний край : альманах Полтавського педагогічного університету. – Полтава. – 2010. – № 1 (22). – С. 86 – 90.
4. Баранов А. Н. Русская политическая метафора : (материалы к словарю) / А. Н. Баранов, Ю.Н. Караулов. – М. : ИРЯ, 1991. – 357 с.
5. Будаев. Э. В. Становление когнитивной теории метафоры [электронный ресурс] //Лингвокультурология. – Вып. 1. – Екатеринбург, 2007. – С. 16 – 32. – Режим доступа до журналу: <http://www.philology.ru/linguistics1/budaev>. (дата звернення 12.09.2015)
6. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи / В. Н. Вовк. – К. : Наукова думка, 1986. – 141с.
7. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 11 – 26.
8. Корольков В. И. Семасиологическая структура метафоры / В. И. Корольков . – М., 1968. – Т.41. – С. 49 – 72.

9. Кравець Л. В. Метафора у лінгвофілософських теоріях ХХ століття / Л. В. Кравець // Українська література у загальноосвітній школі. – 2006. – №6. – С.42 – 45.
10. Кудрявцева Л. А. Метафорические преобразование в современном языке / Л. А. Кудрявцева // НДВШ, Филологические науки. – 1988. – №5. – С.62 – 66.
11. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры : [сб. науч. работ]. – М. : прогрес, 1990. – С.387 – 416.
12. Серебренников Б. А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Б. А. Серебренников. – М., 1983. – 250 с.
13. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. спец. вузів / за ред. А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; [ред. А. П. Грищенко]. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
14. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С.11 – 16.
15. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебрянников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – С. 184 – 187.
16. Чабаненко В. А. Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 2005. – № ¾. – С. 132 – 137.
17. Черникова Н. В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии / В. Н. Черникова // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 89 – 90.
18. Perlin, Jacek; Milewska, Maria: Afektonimy w polskim, francuskim, hiszpańskim i niderlandzkim. Analizamorfologiczna i semantyczna // In: Uczucia w języku i tekście. Język a kultura. – Wrocław, 2000. – 14.
19. Zinken J. Imagination im Diskurs. Zur Modellierung metaphorischer Kommunikation und Kognition. Dissertation zur Erlangung der Würde eines Doktors im Fach Linguis. Bielefeld: Universität Bielefeld, 2002.

Аннотация

Троян Г. В. Основные аспекты исследования метафоры как основы непрямо́й номинации.

В статье рассмотрены основные аспекты исследования метафоры как основы непрямо́й номинации, исследована антология развития метафорических учений, проведен структурный анализ видов метафорических переносов и типичных признаков, которые легли в основу метафорических перенесений.

Ключевые слова: метафора, метафорические переносы, метафоросоздание, номен, номинация, непрямо́я номинация.

Summary

Troyan H. V. The basic aspects of research of metaphor as bases of indirect nomination.

The basic aspects of research of metaphor as bases of indirect nomination are considered in the article, the anthology of development of metaphorical studies is investigational, the structural analysis of types of metaphorical transferences and typical signs which underlay metaphorical transferences is conducted.

Key words: metaphor, metaphorical transferences, metaphor creations, nomen, nomination, indirect nomination.

УДК 811.161.2`367`3

Є. С. Тюфкій

*Житомирський торговельно-економічний коледж
Київського національного торговельно-економічного університету*

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ